

**СЎЗ САНЪАТИ
ХАЛҚАРО ЖУРНАЛИ**
2 СОН, 3 ЖИД

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ
ИСКУССТВО СЛОВА**
НОМЕР 2, ВЫПУСК 3

**INTERNATIONAL JOURNAL
OF WORD ART**
VOLUME 2, ISSUE 3

МУНДАРИЖА \ СОДЕРЖАНИЕ \ CONTENT

ТИЛШУНОСЛИК

1. Арслонов Абдимурод АМИР ТЕМУР ФЕНОМЕНИНИНГ ЁЗМА МАНБАЛАРГА ТРАНСФОРМАЦИЯСИ ТАДҚИҚИ.....	5
2. Ашуров Шахобиддин, Фарида Шукурова ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДАГИ ФРАЗЕОЛОГИК БИРЛИКЛАР ЭТИМОЛОГИЯСИГА ОИД АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР.....	13
3. Ботирова Шахло ИНСОН ВА ҲАЁТ ВОҚЕЛИГИНИ МЕТАФОРИК УЙҒУНЛАШТИРИШДА БАДИЙ ПСИХОЛОГИЗМНИНГ ЎРНИ.....	19
4. Исмоилов Хурматилло СУД ҲУКМИ МАТНИ ВА УНИНГ ПСИХОЛИНГВИСТИК ТАДҚИҚИ.....	24
5. Киличева Меҳринисо ЖИН РАЙСНИНГ “КЕНГ САРГАССО ДЕНГИЗИ” РОМАНИ ҚАҲРАМОНЛАРИ РУҲИЯТИГА ЁЛҒИЗЛИКНИНГ ТАЪСИРИ.....	32
6. Komilova Gavharoy MAQOLLAR TANHILIDA AKSIOLINGVISTIK YONDASHUV.....	38
7. Муминова Азиза ТУРКИЙ ТИЛЛАРДА АСПЕКТУАЛЛИК КАТЕГОРИЯСИНИ ИФОДАЛОВЧИ АНАЛИТИК ВОСИТАЛАР ХУСУСИДА.....	47
8. Очилова Айгул “УЛИСС” РОМАНИ МАТНИНИНГ СТИЛИСТИК ХУСУСИЯТЛАРИ.....	58
9. Содикова Юлдуз ДЕЙКСИС ҲОДИСАСИ ТУШУНЧАСИ ҲАМДА ДИСКУРС ДЕЙКСИСИНИНГ АЙРИМ ПРАГМАТИК ХУСУСИЯТЛАРИ.....	68
10. Усенова Гулмира ЛИНГВОСТИЛИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ КОНЦЕПТА «АНА» В КАРАКАЛПАКСКОМ ХУДОЖЕСТВЕННОМ ДИСКУРСЕ.....	74
11. Хамроева Шахло МУАЛЛИФЛИК КОРПУСИНИНГ МУШТАРАК ВА ЎЗИГА ХОС ЖИҲАТЛАРИ.....	80
12. Хашимова Сабохат ҲОЗИРГИ ХИТОЙ ТИЛИ СИФАТЛАРДА КОНВЕРСИЯ ҲОДИСАСИ.....	88
13. Отабек Юсупов ЛЕКСИК ДУБЛЕТЛАРНИНГ ТИЛШУНОСЛИКДА ЎРГАНИЛИШИ МАСАЛАЛАРИ.....	96

АДАБИЁТШУНОСЛИК

14. Абобакирова Одина ЎЗБЕК БОЛАЛАР ҲИКОЯЧИЛИГИНИНГ УСЛУБИЙ-КОМПОЗИЦИОН ХУСУСИЯТЛАРИ.....	103
15. Adizova Nilufar SHOIR ERKIN VOHIDOVNING METAFORALARDAN FOYDALANISH MAHORATI.....	109

16. Асадов Махмадиёр АЛЬБЕР КАМЮ ВА ХУРШИД ДЎСТМУҲАММАД ПРОЗАСИДА АБСУРД ҚАҲРАМОН МУАММОСИ.....	117
17. Асланова Ҳафиза «ДЕВОНИ ГАДО»НИНГ ПОЭТИК ТАҲЛИЛИ ВА ТАРКИБИ.....	127
18. Ahmedova Shohista OMON MATJONNING “QUSH TILI” DOSTONI GENEZISI.....	133
19. Қурбоналиева Махфират МУТРИБИЙ САМАРҚАНДИНИНГ “ТАЗКИРАТ УШ-ШУАРО” АСАРИ ВА УНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ.....	139
20. Мусурманов Эркин АЛИШЕР НАВОИЙ ВА ЁРКЕНТ ХОНЛИГИ ИЖОДКОРЛАРИ АДАБИЙ АЛОҚАЛАРИ.....	145
21. Мухитдинова Бадиа САЙИДАҲМАД ВАСЛИЙ САМАРҚАНДИЙ МАЪРИФАТПАРВАР ВА ТАРАҚҚИЙПАРВАР ОЛИМ.....	150
22. Ruzmanova Roxila NAZIRANAVISLIK AN’ANALARI HAQIDA.....	158
23. Туропова Паризод ШЕЪРИЯТДА ФАЛСАФИЙЛИК ВА ТАСАВВУФИЙ ҒОЯ (Зухра Мамадалиева ижоди мисолида).....	166
24. Умарова Махлиё ИЖОДКОР ШАХС ВА ҚАҲРАМОН МУАММОСИНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ.....	172
25. Шарафатдин Сайымбетов ҚАРАҚАЛПАҚ ПОЭМАЛАРЫНЫҢ ТАРИЙХЫЙ ДЕРЕКЛЕРИ ҲАМ ОЛАРДЫҢ РАЎАЖЛАНЫЎЫНДА КӨРКЕМЛИК ИЗЛЕНИСЛЕР.....	178
26. Эшанкулова Сурайё ГЕНЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБРАЗОВ ИСТОРИЧЕСКИХ ЛИЧНОСТЕЙ В УЗБЕКСКОЙ КЛАССИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ.....	184
27. Эшонқулова Севинч “ТАРИХИ АНБИЁ ВА ҲУКАМО” – МАЪНАВИЯТ ВА БАДИИЯТ НАМУНАСИ.....	192
ТАРЖИМАШУНОСЛИК	
28. Соатова Нодира ШУҲРАТ ИЖОДИДА АЁЛ СИЙМОСИНИ БАДИИЙ ТАЛҚИНИ.....	198
29. Abduvaliyeva O‘g‘iljon PASHTU TILIDA NOTO‘LIQ REDUPLIKATSIYANING YASALISHI.....	205
30. Йигиталиева Зилола МАТНДА МОДУСНИНГ ИФОДАЛАНИШ УСУЛЛАРИ.....	210

СЎЗ САНЪАТИ ХАЛҚАРО ЖУРНАЛИ МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

Komilova Gavharoy Ruzimovna

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat
o'zbek tili va adabiyoti universiteti,
"O'zbek tilshunosligi" kafedrası o'qituvchisi
r_gavharoy@mail.ru

MAQOLLAR TAHLILIDA AKSIOLINGVISTIK YONDASHUV

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9297-2020-2-6>

ANNOTATSIYA

Zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda fanning amaliy muammolariga alohida e'tibor qaratilgan bo'lib, asosan, ular insonning o'ziga qaratilgan, ya'ni uning emotsional-mental sferasi, insondagi etik va estetik qarashlar, qadriyatlar sistemasi, dunyoni anglash va idrok etish jarayonlari. Insoniyatning ma'naviy tajribalari, ruhiy qarashlari, o'zgalarga bo'lgan bahosi o'z-o'zidan uning tilida aks etadi. Shu nuqtai nazardan aksiolingvistik tadqiqotlar mavzuning dolzarbligini ko'rsatadi. Bu maqolada hozirgi kunda rivojlanib borayotgan aksiolingvistikaning shakllanishi va rivojlanishidagi bir qator ishlar tahlil qilingan. Asosan, lisoniy shaxs aksiosferasidagi dominant qiymatlar maqollar misolida (tejamkorlik/isrofgarchilik aksiologik diadasi aks etgan o'zbek tilidagi maqollar) ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: aksiologiya, aksiolingvistika, qadriyat, baho, subyektiv baho, til, aksiologik yondashuv, aksiologik leksika, paremiya, maqol, matal, aksiologema, tejamkorlik, isrofgarchilik.

Комилова Гавхарой Рузимовна

Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы имени
Алишера Навои, преподаватель кафедры узбекского языкознания

АКСИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ПОДХОД В АНАЛИЗЕ ПОСЛОВИЦ

АННОТАЦИЯ

Современные лингвистические исследования уделяют особое внимание практическим проблемам науки, уделяя основное внимание самому человеку, то есть его эмоциональной и психической сфере, этическим и эстетическим взглядам человека, системе ценностей, процессам понимания и восприятия мира. Духовные переживания, установки и ценности человечества отражены в его языке. В этом смысле аксиолингвистические исследования показывают актуальность темы. В данной статье анализируется ряд исследований по формированию и развитию аксиолингвистики, которые в настоящее время развиваются. В основном, доминирующие ценности в аксиоме языковой личности рассматриваются на примере пословиц (узбекские пословицы, отражающие аксиологическую диadu бережливости / растраты).

Ключевые слова: аксиология, аксиолингвистика, ценность, оценка, субъективная оценка, язык, аксиологический подход, аксиологическая лексика, паремия, пословица, аксиологема, бережливость, расточительность.

Komilova Gavharoy RuzimovnaTashkent State University of Uzbek Language
and Literature named after Alisher Navoi,
Lecturer of Uzbek Linguistics Department**AXIOLINGUISTIC APPROACH IN THE ANALYSIS OF PROVERBS****ANNOTATION**

Modern linguistic research pays special attention to the practical problems of science, mainly focusing on the person himself, that is, his emotional and mental sphere, ethical and aesthetic views in man, the value system, the processes of understanding and perceiving the world. Mankind's spiritual experiences, attitudes, and values are reflected in his language. In this sense, axiologistic research shows the relevance of the topic. This article analyzes a number of studies on the formation and development of axiologistics that are currently evolving. Basically, the dominant values in the axiom of the linguistic personality are considered in the example of proverbs (Uzbek proverbs reflecting the axiological dyad of thrift / wastefulness).

Keywords: axiology, axiologistics, value, evaluation, subjective evaluation, language, axiological approach, axiological lexicon, paroimia, proverb, axiologema, thrift, wastefulness.

Antropotsentrik burilish tilshunoslikning aksiologiya bilan bog'liq aksiolingvistika fanining shakllanishiga olib keldi. Mazkur fan insonning haqiqatga munosabati, uning tushunish qobiliyati, dunyoning qiymat tuzilishi va turli xil shakllardagi qadriyatlarni o'zida mujassam etgan inson faoliyatini o'z ichiga oladi.

Ma'lumki, qadriyatlarni nafaqat madaniyatning tarkibiy qismi va shaxsning ma'naviy hukmronligi, balki idrok obyekti sifatida tushunish, insonning baholash va baholashga bo'lgan ehtiyojini ifoda etish usuli sifatida ko'rish kerak. Shuning uchun baholash vositalarini aniqlash va tavsiflash hamda ma'lum ma'nolarni belgilash muammolarini hal qilishda ularni tanlash qoidalarini o'rnatish zamonaviy aksiologik tilshunoslikning eng muhim maqsadidir. Zero, til dunyo va insonni baholash vositasi sifatida qadriyatlarni ko'rsatadigan vositalarni o'z ichiga oladi [1, 732].

Zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda fanning amaliy muammolariga, jumladan, til va madaniyat, til va tarix, shuningdek, leksikografik tadqiqotlar, terminologiya sohalariga alohida e'tibor qaratilgan.

Insonni o'rab turgan deyarli hamma narsa baholash obyekti bo'lishi mumkin. Baholash jarayoni muqarrar ravishda subyektiv omilni o'z ichiga oladi. Bahoning nisbiyligi ko'plab faylasuflar tomonidan ta'kidlangan. Aristotelda baholash mavzusi qiymatning obyektlar turiga, T. Xobbes esa fikrlardagi farqlarga bog'liqligiga, J.Lokk - ularning qiyosiy mohiyati, va B. Spinoza tomonidan ularning baholash mezonlarining beqarorligiga bog'liqligi aytilgan [2, 137-145].

Baholash ko'pincha lisoniy shaxsning obyektini ma'qullashi yoki rad etishini anglatadi va shu bilan nutqning subyektiv rejasini taqdim etadi (3, 214).

Aksiolingvistika tilni qadriyatlar haqida ma'lumot beruvchi eng muhim manba deb biladi. Aksiolingvistika lingvistikaning zamonaviy yo'nalishlaridan biri sifatida rivojlanib bormoqda.

Umuman olganda, qadriyatlar deganda insonlarning his-tuyg'ulari hamma narsadan ustun ekanligi tan olinishi va siz nimaga intilishingiz, fikr yuritishingiz, hurmat qilishingiz yoki aksincha tushuniladi (P. Myunzer).

Ushbu nuqtai nazardan qadriyatlar umumlashtirilgan maqsadlar va ularga erishish, yutuqlar, fundamental me'yorlar yoki ideallar rolini bajaruvchi vositadir. Muhim jihat shundaki, narsaning haqiqiy qiymati mavjudligi sifatida nafaqat intellektual ratsional harakatda, balki hissiyotda, tajribada tushuniladi.

Qadriyatlarning maqsadi - bu tartibga solish [4, 203]. Ular jamiyatning integratsiyasini ta'minlaydi, odamlarga hayotiy vaziyatlarda xatti-harakatlar to'g'risida ijtimoiy jihatdan ma'qul bo'lgan tanlovlarni amalga oshirishga yordam beradi. Qiymat tizimi madaniyatning ichki yadrosini,

ma'naviy kvintessensiya ("eng asosiy") ni tashkil qiladi, shaxslar va ijtimoiy hamjamiyatlarning ehtiyojlari va qiziqishlarini ifodalaydi.

"Qiymat" so'zining genezisi uning uchta ma'no bilan bog'liqligini ko'rsatadi: qiymat munosabatlarining obyekti sifatida ishlaydigan narsalar (hodisalar) xususiyatlarining tavsifi, bu munosabatlar subyekti bo'lgan shaxsning psixologik fazilatlari, odamlar o'rtasidagi munosabatlar, ularning aloqalari. Ular orqali qadriyatlar umumiy ahamiyatlilik ortadi. Qadriyatlarda dunyo va odam o'rtasidagi munosabatlar, dunyoda nima borligi, shu jumladan, insoniyat tarix jarayonida nimani yaratishi shaxs uchun ahamiyatlisi ta'kidlanadi.

Bundan tashqari, bu ahamiyatlilik axloqiy xususiyatga ega, chunki u yaxshilik va yomonlikka asoslangan obyektiv haqiqatga munosabatni bildiradi. Qiymat tushunchasining mohiyati bitta: qiymat ma'lum bir qiziqish obyekti deb e'lon qilinadi, orzular, umumiy ma'noda, bir kishi uchun (guruh uchun) muhim bo'lgan narsa shaxslar) maqsadli foydalanish uchun. Qiymat va maqsad o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik shundan iboratki, "genetik jihatdan, qadriyatlar maqsadlardan mavhumlashtiriladi. Maqsadni belgilash qiymatlarga muvofiq amalga oshiriladi. Qadriyatlar xatti-harakatlarni tartibga soladi, umumiy niyatlar, harakatni oldindan belgilashdir [4, 202].

Shu munosabat bilan qadriyatlar e'tiqod va xatti-harakatlarning chuqur motivatsion asosi sifatida qaraladi.

Shunday qilib, xulosa qilishimiz mumkin: qadriyatlar inson va jamiyat bilan bog'liq, ulardan tashqarida, shaxsga nisbatan munosabatlardan tashqarida hech qanday qadriyatlar bo'lmasligi, obyektlarning o'zlari qiymat tasnifiga kirmaydi, qadriyatlar shaxs o'zining ishlab chiqarish faoliyatida shakllantiriladi. Qadriyatlar inson faoliyatining ideallari va ustuvorliklari sifatida shaxsning ma'naviy va moddiy dunyosini, o'ziga xosligini xarakterlaydi. So'nggi lingvistik tadqiqotlarda asosiy e'tibor insonning o'ziga qaratilgan, ya'ni uning emotsional-mental sferasi, inson etik va estetik qarashlari, qadriyatlar sistemasi, dunyoni anglash va idrok etish jarayonlari. Tabiiyki, insoniyatning ma'naviy tajribalari, ruhiy qarashlari o'z-o'zidan uning tilida aks etadi.

Bejis M.Xaydegger: "Til – ruhiyat uyi" deb bekorga aytmagan. Til ruhiyat uyi sifatida dastlab me'yoriy (normativ) konseptlar ishlab chiqadi. Til ko'p vazifalarga ega, bu vazifalar o'z qoidalari asosida ish olib boradi.

Aksiolingvistikaning shakllanishiga tamol toshi qo'ygan olimlarda Arutyunov qadriyatlarga baho berar ekan shunday yozadi: "...qadriyat tushunchasi inson bilan obyekt - dunyo o'rtasida muvofiqlashtiruvchi, rag'batlantiruvchi (yo'naltiruvchi) va didaktik va tartibga soluvchi vazifasini bajaradi" [2, 60].

Demak, aksiolingvistika fanga nima beradi? U qay maqsadda yuzga keldi?

Har bir millatning o'zi qadrlaydigan madaniyati, tili, an'analari, urf-odatlar, marosimlari va axloq normalari bor. Lingvoaksiologik tahlil qilish milliy lisoniy ong, lisoniy shaxs model strukturasi o'rganish imkonini beradi, chunki til madaniy hodisa sifatida bevosita qadriyatlar sistemasini shakllantiradi, ma'lum bir jamiyatdagi baholash tizimi va abadiy qadriyatlarini o'zida aks ettiradi.

Shuningdek, madaniyat tafakkur bilan uzluksiz rivojlanishda bo'lib, til egasini shaxs sifatida shakllantiradi (ma'lum bir jamiyatga tegishli bo'lgan, qadriyatlar sisitemasi bilan bog'langan va rivojlangan).

Slavyan tillarida olib borilgan aksiolingvistik tadqiqotlarga G.D.Gachayev, S.G.Terminasova, L.G.Babenko, Ye.B.Babayev, Ye.V.Ivanova kabilarning ilmiy izlanishlarini misol qilish mumkin. Masalan, Terminasova rus va ingliz tilidagi qiymat ma'nolarini qiyosiy o'rganib, ingliz tilida jumalarni shakllantirishda quyidagi qiymat ma'nolari ustunlik qilishini aniqlaydi: halollik, ehtiyotkorlik, mehnatsevarlik, prefessionalizm, mas'uliyatlilik, gapining ustidan chiqish, tejamkorlik, xudbinlik, shaxsiy erkinlik, konservatizm, moddiy farovon. Rus rilidagi iboralarda esa quyidagi baho tushunchalari ustunlik qiladi: tajriba, xushmuomalalik, korporativlik, adolatlilik, mehmondo'stlik [5, 166].

Maqol qadim zamonlardan dunyoqarashni aks ettiradi, insonning makro va mikrokosmosi va ma'naviy qadriyatlarini ifodalaydi.

Me'yoriy vaziyat tilda izohlangan ko'rinishda, asosan, maqollarda ifodalanadi. Chunki maqollarda insonlarning maslahat va bahosi ko'rinadi.

Keyingi ko'pgina tadqiqotlar ham, maqollar korpusida qadriyatlarining sistema tarzida ifodalanini ko'rsatadi.

Karasik axloq normalarini maqollardan kelib chiqib shunday tasniflaydi:

1) **нормы взаимодействия birlik, do'stlik** ("Нельзя причинять вред своим", "Люди должны помогать друг другу (особенно в трудное время)", "Нельзя бросать людей в беде", "Нельзя быть неблагодарным", "Нельзя быть трусом");

2) **нормы жизнеобеспечения tirikchilik** ("Следует трудиться", "Следует выполнять свое дело хорошо", "Нельзя терять время", "Следует поддерживать чистоту", "Следует надеяться на лучшее");

3) **нормы контакта aloqa, munosabat** ("Следует быть честным", "Следует думать об интересах других людей", "Не следует (слишком) много говорить", "Не следует быть (чересчур) любопытным", "Не следует быть высокомерным");

4) **нормы ответственности mas'ukiyatlilik** ("Нужно отвечать за свои действия", "Нужно признавать свои ошибки", "Нужно исправлять свои ошибки", "Не следует исправлять дурной поступок другим дурным поступком");

5) **нормы контроля boshqarish** ("Следует быть справедливым", "Нельзя руководить, не имея на это права", "Следует контролировать подчиненных", "Не следует поручать одно дело (слишком) большому числу людей");

6) **нормы реализма** ("Следует знать правду", "Следует полагаться на себя", "Следует предпочесть наиболее реальное благо (и наименьшее зло)", "Не следует (слишком) рано подводить итоги");

7) **нормы безопасности xavfsizlik** ("Следует быть осторожным", "Следует советоваться с людьми", "Следует быть экономным", "Не следует принимать необдуманное решение");

8) **нормы благоразумия ehtiyotkorlik** ("Нужно следить за своим здоровьем", "Не следует постоянно тревожиться", "Не следует работать без отдыха", "Не следует суетиться") [6, 25].

Aksiologik leksika xalq og'zaki ijodi namunalari bo'lgan maqol, matal va hikmatli so'zlar, iboralarda o'z aksini topishi va bu orqali xalqning ana shu tushunchaga bo'lgan munosabatini ifodalab kelishi mumkin. Aksiologik tilshunoslikda qadriyat va antiqadriyat aksiologema tushunchasi bilan ifodalanadi. Bu terminni ilk bor maqollar semantikasini tekshirish asosida K.A.Jukov tilshunoslikka olib kirdi: " Aksiologema aksiologik nuqtai nazardan ma'lum bir qadriyatni yoki antiqadriyatni belgilaydigan aforizmlar va so'zlar uchun umumiy semantik maydon hisoblanadi [7, 301]. Tadqiqotlarda aksiologik frazeologiyani tadqiq qilish mobaynida qadriyat va antiqadriyat maqomidagi aksiologik diadalar ("aksiologik juftliklar") ni klassifikatsiyalash masalasi o'rta tashlandi. Bunday tasniflarni aksiologik frazeologiyaga doir barcha tadqiqotlarda uchratish mumkin.

Aksiologemalar tadqiqotlarda turlicha tasnif qilingan bo'lsa-da, ularni antroposentirik xususiyati birlashtirib turadi. Masalan, G.A.Bagautdinova qadriyat tiplarini quyidagicha ko'rsatadi: 1.Fiziologik aksiologemalar: **hayot-o'lim, sog'lik-kasallik**. 2.Moddiy aksiologemalar: **boylik-kambag'allik**. 3.Ijtimoiy aksiologemalar: **mehnatsevarlik - dangasalik**. 4.Ruhiy aksiologemalar: **baxt-baxtsizlik**. 5.Ma'naviy-axloqiy aksiologemalar: **rost-yolg'on**. 6.Intellektual aksiologemalar: **aql-aqlsizlik**. 7.Emotsional aksiologemalar: **kulgi-yig'i**. 8.Mifologik aksiologemalar: **jannat-do'zax** [8, 132]. Bu tasnifga qo'shimcha ravishda quyidagi tiplarni ilova qilish mumkin: 9)holat-harakatni ifodalovchi aksiologemalar: **so'lmoq-yashnamoq**; 10) jarayonni ifodalovchi aksiologemalar: **yo'z-qish** kabi.

Demak, zidlik aksiologiyani namoyon qiluvchi, ta'sirchanlikni belgilovchi muhim birlik sanaladi. Chunki ijobiy yoki salbiy **baho** (baho aksiologiyadagi asosiy tushunchalardan biri) kontekstda leksik-semantik oppozitsiya bilan ifodalanadi. Arutyunov baholash mexanizmining lingvistik aspektlarini tahlil qilar ekan, baholash mexanizmida gapning grammatik xarakteri, sifat so'z turkumining, asimetriya va boshqa til birliklarining o'rniga to'xtalib, baholash antroposentirik

xususiyyat kasb etishini, ya'ni baholash tabiati inson tabiatiga mos kelishini, unda insonga keraklisi baholanishini ta'kidlaydi [2, 73].

Har qanday tilda qadriyatlar sistemasini til egasi tanlagan paremiyalar, barqaror birikmalar ifodalaydi, chunki ularda til egasi uchun muhim bo'lgan haqiqatlar ifodalangan bo'ladi [9, 52-53]. Boshqa tarafdin esa, maqollarning lisoniy va madaniy ahamiyatiga qaramay, ular ko'pincha eng qadimiy etnik xususiyyatga, arxaiik motivlar va tasvirlarga boyligi bilan hozirda iste'moldan chiqib borishi kuzatiladi. Qadimgi tilning bir qatlamini taqdim etgan holda, zamonaviy madaniyat tushunchalari va mentalitetning aksini ko'rsatadigan maqollar kam. Endi ularning o'rnida oldingi iboralar kabi zamonaviy milliy xususiyyatni og'zaki aks ettiradigan birliklar paydo bo'ldi: reklama shiori, uning tasvirini to'liq topadigan shiorlar [10, 35-36]. Shuningdek, xalq og'zaki ijodi namunalari hammasi ham zamonaviy madaniyatda barcha aholining qadriyatlari haqida to'liq ma'lumot bera olmaydi.

Ingliz tilida muloqot jarayonida maqollarning yo'qolib borishini ko'rish mumkin, bir nechta maqollar pand-nasihatning bir elementi sifatidagina qo'llaniladi [6, 23].

Umuman olganda, asrlar ostida arxaiik xususiyyatga ega bo'lishiga qaramay, maqolning poydevori va ko'rinishlar tilning lisoniy manzarasini, shu jumladan, zamonaviyni milliy qadriyat ustuvorliklari ochishga yordam beradi. Darhaqiqat munosabatlarning istalgan tabiati haqidagi g'oyalarni to'plashda maqollar eng muhim baholash mezonlaridan biri bo'lib qoladi. Maqollardagi baholash prinsiplari o'z navbatida til tashuvchilar yoki til egalarining yangi avlodlarini shaxslararo munosabatlarning "qurilishida" o'ziga jalb qiladi. Lotman ta'kidlaganidek "Madaniyat ... nimani eslash (saqlash) va nimani unutish kerakligini belgilaydi", shuning uchun bugungi kungacha saqlanib qolgan maqollar va iboralarga ma'lumotlar ombori sifatida emas, balki "generator" deb qarash kerak [11, 7].

Bundan tashqari, qadriyatlar ma'lum bir til va madaniyatga tegisli lisoniy shaxs ongida nisbiy barqarorliklikning muhim omili hisoblanadi. Axir, qadriyatlar (qiymatlar) barqaror va bir vaqtning o'zida nisbiy, shuningdek, individual va ijtimoiy ehtiyojlarga nisbatan moslashuvchan, harakatchan va o'zgaruvchan. Shu sababli, muayyan sharoitlar sabab qadriyat antiqadriyatga aylanishi mumkin [12, 67]. Maqollarning muhim xususiyyati - ikki ma'nolilik - ikkilanish bir xil obyekt bir vaqtning o'zida odamda ikkita qarama-qarshi hissiyotlarni keltirib chiqarishidir. Ushbu ta'rif maqollarning qadriyatlar tizimi bilan bog'liqligini ko'rsatadi [7,10].

Bizningcha, maqollarda qadriyatlarni aks etishini o'rganishda eng maqbul yo'l leksikografik materialni tahlil qilishdir. Unga ko'ra, gipotezalarni tematik tasniflash, ma'lum bir davrdagi millatning qadriyatlarini ochib beradi (shu jumladan zamonaviy) va ma'lum bir mavzu ostida birlashgan maqollar miqdori qiymatlar ierarxiyasi to'g'risida tushuncha berishi mumkin. Bu tanlangan mavzu va maqollar xalqlarining ijtimoiy-siyosiy qarashlari bilan bog'langan bo'ladi [11,8]. Biz ham ishimizda asosan, leksikografik materialdan foydalanib, hozir ham til egalarida faol qo'llanayotgan maqollarni tahlilga tortdik.

Maqollarni aksiolingvistik tahlil qilish bir qator olimlar tadqiqotlarida kuzatiladi. Masalan, rus tilidagi maqol va frazeologik birliklar bo'yicha qiyosiy aspektida Bayramova, L.B. Katsyuba va T.Vladimirova va boshqalar bir qator izlanishlar olib borgan.

Xususan, L.B. Katsyuba tomonidan amalga oshirilgan tadqiqot rus tilidagi til egalari uchun maqollarda aks etgan muhim mavzular bo'yicha lingvistik va madaniy jihatdan rus paremiyalarining tematik tasnif qilish imkonini berdi. Eksperiment shunday xulosaga keldi: til egalarining ma'naviy va axloqiy qadriyatlarga munosabatini aniqlash zamonaviy lisoniy shaxs ongida faol aks etgan paremiyalarda amalga oshiriladi. Axloqiy kontsept sferadagi muhim mavzular tanlashda til tashuvchilar yoki til egalari ularning dolzarbligini, ahamiyati va qiymati, madaniy va tarixiyiligini tasdiqlaydi [13, 278, 280]. Rus tilshunosligida lisoniy shaxsdagi qadriyatlar tasviri va tahlilini T.Y.Vladimirovada ham ko'rish mumkin. U maqollarda ifodalangan baho orqali til egalari uchun muhim qadriyat sifatida quyidagilarni ko'rsatadi: **tug'ilgan joy – vatanni muqaddas bilish** - Ты, Небо-отец, ты, Земля-мать; В гостях хорошо, а дома лучше; **karitativ (ishonch, g'amxo'rlik, qurbon bo'lish, haqiqat, hurmat, mas'uliyat) munosabatlar** - oilani va samimiy munosabatlar ahamiyatini, tajribaning muhimligini ko'rsatuvchi maqollar (Где лад, там и клад,

Нет ценности супротив любви)ni; **diniy** qatlam esa Xudoga ishonish kuchini ifodalaydigan maqollarni o'z ichiga oladi: Тот не унывает, кто на Бога уповаает.

Berilgan tasnif qiymat ifodalari rus tilidagi kommunikativ xatti-harakatlar, e'tiqodlar din bilan bog'liqligini ochib beradi, chunki ishonchning inson hayotidagi ahamiyati axloqiy qonunlarda mustahkamlangan. Yetakchi qadriyatlarni aks ettiruvchi ruscha maqollarning salmoqli qismi Bibliya oyatlari asosida vujudga kelgan. Кто рано встает, тому Бог подает (Притч. 20.13); Дайте и дастся вам (Лк. 6.38);

Shunday maqollar borki, ular qabul qiluvchidan aniq harakatlarni talab qilmaydi, lekin umumiy ichki kontekstda suhbatdoshda ma'lum bir psixologik reaksiya paydo qiladi. Bu tendentsiya yangi zamonaviy maqollarning paydo bo'lishida aks etadi: Век живи, век учись, а дураком умрешь; Тише едешь, дальше будешь, от места, куда едешь; С милым и рай в шалаше, если милый атташе [14, 79;]. Vladimirova maqollardan kelib chiqib rus tili egalari uchun muhim konseptlar sifatida quyidagilarni ko'rsatadi: **Совесьть Vijdon** Чего в другом не любишь, того и сам не делай, **правда – Haqiqat** Все меняется, одна правда остается [14, 85]. Rus kishisi uchun muhim ahamiyatga ega **терпение Sabr**. Bu ham dunyoviy donolik, ham nasroniylik qadriyatidir: На всякое хотенье есть терпенье; Терпение и труд все перетрут. Yuqoridagi xususiyatlardan tashqari, jasorat va qat'iyat bilan namoyon bo'ladigan mustaqillik ham ahamiyatli hisoblangan Смелость города берет; Либо пан, либо пропал; Лиха беда начало. Muhim bo'lgan qadriyatlar qatoriga yana quyidagilarni qayd etadi: rahmdillik, sharaf, halollik, rahm-shafqat, samimiylk, axloq, kechirimlilik, yaxshilik va boshqalar.. [14, 87].

Fransuz tilida ham bir qator aksiologingvistik tadqiqotlar amalga oshirilgan. Mazkur tadqiqotlarda ham qadriyatlar tahlili maqollar misolida ko'rib chiqilgan. Masalan, П. Брешон shuni ta'kidlaydiki, fransuzlar uchun eng ahamiyatli bu oila, keyin ish, do'st (oshna-og'ayni), bo'sh vaqt va oxirgi o'ringa siyosat va din qo'yilgan [bu haqda qarang:11].

Fransuz tilidagi materiallar asosida quyidagi konseptlarga oid qiyosiy aspektda tadqiqotlar amalga oshirilgan: lisoniy shaxs (французская национальная личность), do'stlik va adovat, yaxshilik va yomonlik, egalik (обладание), sharob, ayol, muhabbat, mushaklari baquvvat erkak (маскулинность), oila, vaqt, atmosfera, didli, insonning ichki his-tuyg'ulari, yoshi, odamning hissiy holati, mehmondo'stlik, sharaf, sehr, sayohat va boshqalar. Ushbu mavzular fransuzlarning qiymat yo'nalishlarini kuzatish imkonini beradi. Fransuz tilshunoslari ham maqollarning milliy qadriyatlar bilan bog'liqligini ta'kidlashadi. Maqolda doim maslahat yoki buyruq berilishi, hukmlar yoki harakatlar mantig'i aks etadi, ya'ni maqollar bevosita jamiyatda hukmron bo'lgan qadriyatlar tizimi bilan bog'liqdir [bu haqda qarang: 11]. Rus maqollarida konservativlikka qarshi fikrlar, baholar ifodalangan bo'lsa, fransuz tilidagi maqollarda esa turli ijtimoiy qatlamlarga oid qadriyatlar to'qnashuvini (rustic yoki burjuaziya) ko'rish mumkin.

Fransuz tilidagi maqollarda ifodalangan qiymat tahliliga bag'ishlangan ishlardan biri Л.К.Байрамова Д.Р.Москалѣвада ham ko'rish mumkin. Mazkur tadqiqotda to'plangan paremiologik materiallar boylikka, pulga, ochko'zlikka insonlarning aksiologik munosabatini aniqlashga imkon beradi. Inson uchun farovonlik zarur. Boyib ketish uchun bunga intilish, tejamkorlik bilan yashash, iqtisodga ega bo'lish va me'yoriy hayot tarzini yuritish kerak. Boylik manbayi ta'lim bo'lishi ham mumkin. Boylik pul miqdorida emas, balki unga qanday munosbatda bo'lishdadir. Boy bo'lish ko'p imkoniyatlar berishi mumkin, lekin pul to'liq kuchga ega emas. Boylikdan ko'ra muhimroq narsalar bor: me'yor, sog'liq, sharaf, obro' Boylik yanada ko'proq boylikka intilishni keltirib chiqaradi, bu esa ochko'zlikka olib keladi. Baxil odam hech qachon boy bo'lmaydi. Boylik ko'p narsa bersa-da, odamlar unga emas, balki boylik odamlarga xizmat qilishi kerak [7,3].

O'zbek tilshunosligida ham aksiologingvistika yangi sohalaridan biri sifatida rivojlanib borayapti. Lekin maqollar bu nuqtayi nazardan tahlil qilingan emas. Biz quyida o'zbek tilidagi maqollar asosida mazkur tilda tejamkorlik va isrofgarchilikka berilgan qiymat tahliliga to'xtalamiz:

Тejamkorlik

O'zbek tilidagi maqollar shuni ko'rsatadiki, tejamkorlik inson kundalik hayotida asrlar osha muhim qadriyat sifatida ahamiyatini yo'qotmagan.

Aksiologema (aksiologik nuqtai nazardan ma'lum bir qadriyatni yoki antiqadriyatni belgilaydigan aforizmlar va so'zlar uchun umumiy semantik maydon hisoblanadi): **tejamkorlik asosan, ayollarga** xos deb baholangan maqollar:

Ayol so'm qilar, erkak – chaqa (mayda pul); Er qoplar, xotin saqlar; Biya, topib beradi tuya; Bo'ydoqning bo'ynini bit yer, topgan-tutganiini it yer

Aksiologema: **pulni mehnat qilib topgan tejab sarflashi** : Pulni topgan xarjlasin; Pulni topish oson, saqlash qiyin; Pulni pul topar; Hamyonini qadrlagan hisobini puxta qilar; Hisobini bilgan – bir yil yetim, Hisobini bilmagan – o'lguncha yetim; Hisobini bilmagan hamyonidan ayrilar, O'tin yormaganga o'tin yordirma. Mehnat qilib boylik orttirgan inson uni tejab, kerakli narsalarga ishlatishi isbotlangan. Bozor istisodiyoti mavjud jamiyatda boshqa xalq vakillari tomonidan ham tejamkorlikka til egalari qadriyat sifatida qarashgan. Buni fransuz tilidagi maqollarda olib borilgan tadqiqotlar ham tasdiqlaydi: “boyib ketish uchun bunga intilish, tejamkorlik bilan yashash, iqtisodga ega bo'lish va me'yoriy hayot tarzini yuritish kerak” [7, Bayramova, 3].

O'zbeklarda qiz tug'ilishi bilan buvilari va onalar sep yig'a boshlaydi. Qiz uzatilgach ba'zi xonadon egalari iqtisodida anchagacha buning salbiy ta'siri sezilgan. Aksiologema: **qiz chiqqan xonodonlarda tejamkorlik qadrlangan**: O'g'il uylantirganga o'n yil, qiz chiqqarganga qirq yil yondashma; Qiz chiqqan uy masjidga o'xshab qolar.

Aksiologema: **tejamkorlik – badavlat bo'lish omili sifatida qaralgan**: Suv qattiq yerda to'xtaydi, Qattiq joyda qoq turar; Otni ayagan ot minar, to'nni ayagan to'n kiyar, Tejagan terga tushmas Bu kabi ma'nodagi maqollar miqdoran ko'pligi va pand-nasixat sifatida tez-tez qo'llanishi ham tejamkorlikning kundalik turmushdagi ahamiyatini ko'rsatadi.

Aksiologema: **tejamkorlik oddiy narsalardan boshlanadi deb hisoblangan**: Tanga tiyindan o'sar, Boylik ushoqdan yig'ilar Yilqi qulundan o'sar, Pulni onasi - tiyin, Toma-toma ko'l bo'lar, Oqa-oqa sel bo'lar.

Aksiologema: **tejamkorlikda ham uquv kerakligi, ya'ni boylikni qay holatda saqlash va iqtisod qilish kognitiv qadriyat sifatida til egalari hayotida yuqori baholangan**: Molini quritaman degan pul qilar, Donini quritaman degan un qilar; Pul bo'ldi – kul bo'ldi; Pul to'plasang, kul bo'lar, Somon to'plasang pul bo'lar.

Aksiologema: **tejamkorlik har qanday moddiy holatda ham ahamiyatli deb baholangan**: Ortiqcha mol ko'z chiqarmas, Ortib qolsa qozonda, Isitib yersan azonda, Choyning oxirini otangga ham berma, To'qlikda ochlikni o'yla, Boyiganda muhtojlikni. O'zbek oilalarida kiyim-kechaklar tashlab yuborilmagan, katta farzand, umdan keyin ukasi, jiyani, qarindoshi va bu zanjir kiyimni yostiqqa paxtani o'rniga o'sha solish bilan bilan yakunlangan. Bu odat xali ham qishloqlarda odatiy tusda. Buni ikki yo'l bilan izohlasak bo'ladi. Birinchisi, isrofgarchilikka yo'l qo'ymaslik, zero eskisiz yangi bo'lmas, yangini eski saqlar deydi dono xalqimiz. Ikkinchisi, farzandi kiygan kiyimini ham onalar, buvilar avaylashgan, tashlab yuborishga yoki begona odamga berib unga zarar yetishidan qo'rqqan, ham tadbirkor onalarimiz ulardan ko'rpa-yostiqlarga jild qilib qilib ham ishlatgan. Keyingi yillarda tilimizda “second hand” so'ziga duch kelamiz. Bu so'zning ma'nosi kiyimlar ozroq kiyilgach sotib yuboriladi, va xaridorga “second hand” mahsulot deb sotiladi. O'zbek tilida bunday odat yo'qligi uchun ham bu singari so'zga ehtiyoj bo'lmagan.

Isrofgarchilik

Isrofgarchilik antiqadriyat sifatida til egalari leksikasida bir qator birliklarda aks etgan. Isrofgarchilik o'zbek maqollarida o'g'il farzandlar bilan bog'langanini ko'rish mumkin. Zero, qiz bolani yo'qchilik buzadi, o'g'il bolani to'qchilik degan maqol ham bejis emas. Va shuningdek, bunday munosabatni merosxo'r deb o'g'il farzandga aytilgani va oiladagi moliyaviy ishlar boshqaruvi erkaklar zimmasidaligi bilan izohlash mumkin.

Aksiologema: **oilada isrofgar deb o'g'il farzandga baho berilgan**: Yaxshi o'g'il biylar ota molini, Yomon o'g'il sochar ota molini; Ota mulki bo'lsa ham ayab ye.

Aksiologema: **imkoni yetarli bo'lsa-da, boylikni keraksiz narsalarga sarflash isrofgarchilik deb baholangan**: Bozori yaqin boyimas, Mozoring yaqin bo'lsa ham, Bozoring yaqin bo'lmasin. Hozirgi kunda dunyoning rivojlangan davlatlarida, asosan, ayollar orasida

shopongolizm yoki shopomaniya (maqsadsiz xarid) avj olgan bo'lib, ba'zi shifokor va psixologlar buni kasallik deya ham ta'riflashadi.

Aksiologema: **tejamkorlik munosabatida bo'lmaslik ro'zg'orda iqtisodiy inqiroz sababchisi deb baholangan:** Tejab yegan darmonda, tejamagan - armonda, Tejamaganning tagi – tang.

Aksiologema: **isrofgargarchilik - o'quvsizlik:** Qiz asray olmagan tul qilar, Jun asray olmagan qil qilar; Qozonga kirgan qaytib qopga kirmas; Qirib yesang, qirq kunga yetar, O'yib yasang – o'n kunga

Aksiologema: **isrofgargar hech qachon boy bo'lmaydi:** Qish kiyarin yozda kiysa, G'arib qaydan boyisin; Bugun yedum – yetdim, Erta yedim – o'tdim. Hamma hayitga chiqqanda, Xumga kirib yotdim, Dalaning ko'kiga ishonguncha, Otangning go'riga ishon.

Tejamkorlik va isrofgargarchilik **haqidagi** maqollarning tahlili shuni ko'rsatadiki, ular asosan, moddiy aksiologemalar boylik va kambag'allik bilan uzviy bog'liq.

Demak, o'zbek tilida maqollardan kelib chiqib quyidagilarni xulosa qilish mumkin:

- tejamkorlik to'kin hayot garovi;
- xususan, oilada ayollar tejamkor bo'ladi;
- Boylikni mehnat qilib topgan unga nisbatan iqtisod bilam munosabatda bo'ladi;
- tejamkorlik oddiy narsalardan boshlanadi;
- - tejamkorlik kognitiv xususiyatga ega;
- - isrofgargarchilik o'g'il farzandlar bilan bog'langan;
- - imkoni yetarli bo'lsa-da, boylikni keraksiz narsalarga sarflash qoralangan;
- - isrofgargarchilik ro'zg'orda iqtisodiy inqirozga sababchi deb baholangan;
- - isrofgargarchilik - o'quvsizlik;
- - isrofgargar hech qachon boy bo'lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Богданова Л.И. Оценки и ценности в зеркале словарей русского языка. Russian Journal of Linguistics Вестник РУДН. Серия: ЛИНГВИСТИКА: 2017 Vol. 21 No.4. С. 729—748
2. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт /— М.: Наука, 1988. — 341 с.
3. Аврамова В. Концептосфера оценочности в национальной картине мира // Проблемы когнитивного и функционального описания русского и болгарского языков. — Шумен: Университетское изд-во «Епископ Константин Преславски», 2003. — Вып. 2.— С. 17-31.
4. Ивин А. А. Современная аксиология: некоторые актуальные проблемы / // Философский журнал. — 2010. — № 1 (4). — С. 66—78.
5. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. — М.: Слово, 2000. — 624 с.
6. Карасик В.И. Культурные доминанты в языке / В. И. Карасик // Языковой круг: личность, концепты, дискурс. — Волгоград, 2002. — С. 166—205.
7. Байрамова Л.К. Пословицы в «Аксиологическом фразеологическом словаре русского языка: словаре ценностей и антиценностей» // Вестник Новгородского государственного университета. 2014. № 77. С. 10—12.
8. Багаутдинова Г.А. Человек во фразеологии: антропоцентрический аспект / . - Казань: Изд-во Казанск. ун-та, 2006. - 132 с. (8,25 п.л.). Багаутдинова Г.А. Аксиологическая лингвистика: языковая ценность языковых единиц и ценности, выражаемые языковыми единицами / Г.А.Багаутдинова // III Международные Бодуэновские чтения: И.А.Бодуэн де Куртенэ и современные проблемы теоретического и прикладного языкознания (Казань, 23-25 мая 2006 г.): труды и материалы: в 2 т. / Казан. гос. ун-т; под общ. ред. К.Р.Галиуллина, Г.А.Николаева.—Казань: Изд-во Казан. ун-та,—Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2006.— Т.2.— С.132-135.
9. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. 4-е изд. М.: URSS, 2004. 8-е изд. URSS, 2017. С. 52—53.

10. Логинова П.Г. Лингвокультурный концепт «вино» в языковом сознании французов // Вестник РУДН. Серия: Лингвистика. 2016. Т. 20. № 2. С. 31—45
11. Нелюбова Н.Ю., Хильтбруннер В.И, Ершов В.И. Отражение иерархии ценностей в пословичном фонде русского и французского языков. Вестник РУДН. Серия: ЛИНГВИСТИКА. 2019. Т. 23. № 1. С. 223—243
12. Маслова В.А. Культурный символ и его роль в создании национальных ценностей // Язык. Ментальность. Культура. М., 2010. Т. 1. С. 65—67.
13. Кацюба Л. Б. Нравственные ценности русских паремий как фактор духовной безопасности. Вестник Челябинского государственного университета. 2013. № 21 (312). Филология. Искусствоведение. Вып. 80. С. 277—280
14. Владимирова Т.Е. Русский дискурс в межкультурной коммуникации. Экзистенциально онтологический подход. Изд. 3-е, перераб. и доп. М.: Ленанд, 2018.